

Šlosar, Dušan

Adjektivní kompozita skladu A-K-A

In: Šlosar, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1999, pp. 66-67

ISBN 8021020717

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123024>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

14. Adjektivní kompozita skladu A-K-A

Typ kompozita vzniklého spojením dvou adjektivních základů není praslovanským dědictvím. Nečetné staročeské složeniny jsou ponejvíce umělé intelektuální výtvořky nebo kalky. Proto také jejich komponenty nebývají jen adjektiva původní (což bývá znak původních kompozit praslovanských, viz kap. 1), ale někdy jsou jimi i deriváty. Tak například čtveřice *horkosuchý*, *horkovlhký*, *studenosuchý*, *studenovlhký* sloužila jako pojmenování lidských jedinců podle jejich letory v lékařských spisech (viz Černá 1996, 124–128). *Dobrolúbezny* (také *dobrolubny*, *dobřěluby*) je pokus o překlad žaltářního výrazu *beneplacitus*. *Jarobujny* je adjektivum z jazykově novátorské staročeské skladby Tkadleček. Uzuální snad bylo jen kompozitum *starodávny* // *starodávny*. Zcela ojedinělý je zprvu reduplikát *svatosvatý*.

Adjektivní *ňjo*-kmenový přední člen *vele-* má ve staré češtině už funkci modifikačního prefixu vyjadřujícího velkou míru vlastnosti pojmenované členem zadním (*veleslavny*).

Dále je možno už ve staré češtině tvořit jen relační kompozita z dvouslovných místních jmen, např. *novohradský* (k *Nové Hradě*), podobně *novoměstský*, *novovesský*...

Ve střední době se z těchto starších formací uchovává pouze *starodávny* // *starodávny*, *dobrolúbezny*, *svatosvatý* a k nim přibývá ojedinělé nové *prстоčisty* (Komenský). Významným novem střední doby jsou však kompozita, která označují barevné odstíny, např. Komenského první doklad *modrobledý* // *modrobledny*. O tom, že jejich výskyt tu nebyl nahodilý, svědčí další formace *černošedivý*, *modrošedivý* a *černožlutý*, doložené ze slovníku Dobrovského. Soudě podle nich se už složeninou mohl vyjadřovat jak odstín (*černošedivý*), tak kombinace barev (*černožlutý*); to je důležité svědectví o tom, že spojením dvou adjektivních základů je možno vytvořit jak složeninu významu slučovacího, tak kompozitum subordináční. Ve slovníku Dobrovského nacházíme dále ojedinělé nové koordinační formace z primárních adjektiv *mudrolibý* a *prostolibý*.

Dalším novem střední doby jsou relační kompozita typu *staročeský*, *staroslovenský*, *starokatolický*, doložené u Komenského. Dobrovského slovník dokládá navíc *staroněmecký* a *vyšnoněmecký*.

Jungmannův slovník přináší svědectví o početných výsledcích dobového voluntativního novotvoření kompozit tohoto typu, koordinačních i subordi-

načních : přes sto formací charakterizujících barvy, jako *bledonachový, syto-žlutý, černostrakatý...*, sedm desítek kompozit z primárních adjektivních základů, jako *blahomilý, němohluchý, širopustý, věrnomilý...*, umělé formace terminologické povahy, jako *sítkovano-žebernatý, vejčito-homolovitý* aj. Početný soubor představují také relační odvozeniny z dvouslovných pojmenování typu *božtěstlní, vrchnoprávní, dědičnonájemní...* Máchovým individuálním přínosem jsou reduplikovaná adjektiva *černočerný, rychlorychlý, temnotemný* (Lukinova 1958, 217), Čelakovského *široširý*. Celkový počet kompozit této struktury tu přesahuje čtyři sta, většinou však jde o dobové návrhy, které se natrvalo neujaly (Dostálová 1997).

Antonín Vašek, který ve své částečně diachronně pojaté studii o kompozitech (Vašek 1877–1879) charakterizuje i dobový stav, tj. 70. léta 19. století, vedle *hluchoněmý, prostomilý, sladkohořký, bělojasný* a barevného odstínu *šedošerý* uvádí také nesporně nový doklad slučovacího kompozita *rakousko-uherský*, psaného už se spojovníkem. O živosti složenin pojmenovávajících barvy svědčí jeho další doklady *šedočerný* a *běločervený*.

V češtině současné je nesporně nejproduktivnějším typem ten, který kombinuje jména barev, aby vzniklo pojmenování barevných odstínů nebo kombinací barev: *bělomodrý, bělošedý...* (// *bílo-*), *bledofialový, bledomodrý...* (// *bledě-*), *černohnědý, černožlutý...*, *červenobílý, červenohnědý, červenomodrý...*, *hnědočerný, hnědočervený...*, *modrobílý, modrošedý, modrozelený ...*, *světločervený, světlošedý...* (// *světle-*), *šedočerný, šedomodrý ...*, *tmavočervený, tmavomodrý, tmavozelený...* (// *tmavě-*), *zelenohnědý, zelenomodrý...*, *zlatožlutý, zlatohnědý...*, *žlutohnědý, žlutozelený...* Tříčlenná kompozita (*červenomodrobílý*) jsou ojedinělá.

Slučovací kompozita jiné povahy než označující kombinace barev byla v první polovině našeho století nepočtená. Vášův-Trávníčkův slovník (Váša — Trávníček 1937) uvádí v prvním vydání jen ojedinělé formace jako *hlinitopísčitý, hlinitojílovitý* a *retozubný*. Teprve v poválečné době, pravděpodobně pod vlivem ruštiny, se šíří zejména v administrativním a odborném jazyce kompozita jako *matematicko-fyzikální, hygienicko-epidemiologický, holičskokadeřnický, společensko-politický...* Zcela běžnou záležitostí jsou však reciproční kompozita složená z pojmenování států, národů, měst, řek nebo jazyků: *československo-sovětský, česko-polský, labsko-oderský, staroslověnsko-český ...* Rovněž relační kompozita slučovací (*vědeckofantastický*) nebo podřadící (*uměleckohistorický, vysokohorský, společenskovední, literárněvědný...*) jsou produktivním typem. Nová kompozita původního typu, slučující dvě primární stará adjektiva, se přirozeně objevují jen zřídka: *hořkosladký, plnoštíhlý, sladkokyselý, velkolepý...* Ojedinělé jsou nové reduplikáty: *čiročirý, dennodenní, jistojistý, pouhopouhý...*

Historický rozvoj dynamických typů kompozit tohoto skladu se děje ve znamení významové diferenciaci složenin koordinačních i subordinančních.